

Tarih Okulu
Yaz 2009
Sayı IV, 137-161.

SELÇUKLULAR*

Muhammed ŞEBANKÂREÎ
Çeviren: Ahmad HESAMİPOUR**

Sekiz Taifenin Beşincisi Olan Selçuklu Ailesine Mensup Sultanlar

Bunların Türkmen olduklarını, birçok haşeme [askerler, hayvan sürüleri] sahip olduklarını ve haşemlerinin çok otlaklarının az olmasından dolayı Mâverâunnehir'e geldiklerini ve liderlerine Lokman oğlu Selçuk dediklerini bilmelisin. Onlar Mâverâunnehir'e yerleşmişlerdi. Buhara'ya bağlı bir kasaba olan Nur onların kışlakları idi. Yazı geçirdikleri yazlakları ise Semerkand'a bağlı olan Soğd idi.

Mâverâunnehir meliki bunlardan çok korkuyor ve onlarla mücadele etme konusunda yetersiz kalıyordu. Çünkü onların sayısız haşemleri vardı. Bu yüzden onları görmezden geliyordu. En son –daha önce anlatıldığı gibi- Sultan Mahmud, Mâverâunnehir meliki olan Kader Han ile ittifak yapmak için

* Bu metin, Moğol tarihçisi Şebankâreî'nin "Mecma'u'l-Ensâb" isimli eserinin "Selâcika" başlıklı bölümünün (s. 96-121) çevirisidir. Çevirenin notları, metinde, köşeli parantezler içerisinde gösterilmiştir. Moğollar zamanında yazılmış olan en önemli kaynaklardan biri olan "Mecmeu'l-Ensab-ı Şebankâreî," genel bir dünya tarihi olup Hazreti Adem'den İlhanlılar döneminin sonuna kadar olan dönemde meydana gelen olayları içermektedir. Bu kitabın yazarı Muhammed bin Ali bin Muhammed bin Hüseyin bin Ebubekr-i Şebankâreî'dir. 697 (1297/98) senesinde Fars eyaletine bağlı Şebankâre şehrinde doğmuş olan müellif, son İlhanlı hükümdarı Ebu Said'in sarayındaki şairlerden biridir. 733 (1332/33) senesinde bu kitabı yazmaya başlamış ve 736 (1335/36) yılında da bitirerek sultana sunması için Hoca Gıyaseddin'e vermiştir. Ancak Ebu Said bu eseri göremeden vefat etmiş ve bu kitabın asıl nüshası Reb-i Reşidi'nin yağmalanması esnasında kaybolmuştur. Müellif birkaç yıl sonra 743 (1342/43) senesinde ikinci kez olarak kitabı yazmaya başlamış ve bu sefer son İlhanlı hükümdarı Ebu Said'in dönemindeki hadiseleri de kitabına eklemiştir. Bu eser henüz Türkçeye çevrilmemiştir. Eser, Mir Haşim Muhaddis tarafından yayına hazırlanmış ve Tahran'da H. Ş. 1363'de yayınlanmıştır.

** Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı. E-Posta: ahmad1975h@yahoo.com. Çeviri metnin redaksiyonunu üstlenen değerli dostum Arş. Gör. Mustafa Alican'a minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Semer kand'a geldi. Kader Han, Sultan Mahmud'u kışkırtarak, ona Türkmenlerin çok güçlü bir kavim olduğunu, eğer onların liderlerinin başına bir şey getirirse, bu Türkmen kavminin onun hizmetine girerek Hindistan seferinde kendisine yararlı olacaklarını söyledi. Sultan bu sözlerden etkilendi. Zaten Selçuk oğlunun kendisine söylediği sözlerden dolayı ona kin beslemekteydi. Daha önce de anlatıldığı gibi, Yabgu'yu ve diğer Selçuklu liderlerini tutukladı. Yüce Allah bir ülkeyi yıkmak ve padişahlık elbisesini diğer bir kavime girdirmek isterse, önce kendi gücünden bir nümayiş yapar ve akli olan herkes onun sonucunu görür. Allah, Mahmud'un padişahlık elbisesini Mesud'un üzerinden çıkararak Selçuklulara giydirmek istedi. Bu Sultan Mahmud'un baht gözünü kör eden bir nümayiş idi. Sultan, kendi eliyle arı kovanına çomak soktu. Kendisine nasihat eden vezirin ve şefkatli bendelerinin sözüne kulak asmayarak, Selçuklu emirlerini tutuklayıp haşemlerini Horasan'a getirdi. İstibdatla iş yaptığı için padişahlığı sona erdi. Mülkü ve evlatları bu istibdat yüzünden heder oldu.

Hâsıl-ı kelim, yeniden hikâyemizin başına dönelim. Türkmen soylu Selçuk'un İsrail, Mikail, Musa ve Yunus isimlerini taşıyan dört oğlu vardı. Büyük oğlu İsrail, Sultan Mahmud tarafından tutuklandı ve hapiste öldü. Türkmenler ve İsrail'in kardeşleri, İsrail'in, "kardeşlerim, sizler mülkü talep etmekten vazgeçmeyin" mesajını duyduktan sonra o hileyi yaptılar ve çeşitli bahanelerle kendilerini derhal Horasan'a attılar. Sultan Mahmud ne kadar çabalasa da bunların kökünü kazıyamadı. Selçuklular, en sonunda, Sultan Mesud döneminde bağımsızca hareket ederek Harezmi'ye ele geçirdiler. Akıllıca davranarak Gazne ordularını birbiri ardına mağlup edip Horasan'ın büyük bir kısmını ele geçirdiler. Sultan Mesud bizzat harekete geçerek bölgeye geldi ve Serahs ile Merv arasındaki çölde bulunan Dandanakan hisarı civarında Selçuklular ile Gazneliler savaştılar. Büyük bir hezimete uğrayan Gazneli Mesud kaçtı. Daha sonra Selçuklular, toplu halde saltanat sloganları attılar. Horasan'ın bütün bölgelerini, Bust'u ve Irak'ın bir kısmını ele geçirdiler. Böylece devlet alametlerine sahip olan bir topluluk oldular. Bütün kardeşler, yeğenler ve emirzâdeler, bir araya gelerek fikir alışverişinde bulundular ve birbirlerine şöyle dediler: "Düşmanın bize galip gelmemesi ve yaptığımız bu büyük işin sağlanması için birbirimize destek vermeli, işbirliği içinde olmalıyız." Bu sözlerle birbirlerine biat ettiler ve ilk iş olarak Dâru'l-Hilâfe'ye, Emîru'l-Mu'minîn el-Kâim Biemrillâh'a şu mektubu gönderdiler: "*Biz hepimiz Emîru'l-Mu'minîn'e boyun eğip itaatte kusur etmeyen ve vergi ödeyip hizmet*

eden bir kavimiz. Bizden hiç bir zaman suç sadır olmamıştır. Emir ve önderimiz olan büyük bir ağabeyimiz vardı. Sultan Mahmud hiçbir suç isnat etmeksizin onu ve bazı Türkmen büyüklerini yakalayıp hapsedti ve bunlar hapiste vefat ettiler. Mahmud öldükten sonra, yerine oğlu Mesud geçti. O yeteneksiz biri olup sultanlık görevlerini yerine getirmeyerek, eğlence ve oyun ile meşgul oldu. Bu ülkenin halkı bizden kendilerini himaye etmelerini ve onları bu kavimin zulmünden kurtarmamızı ve İslam dinini canlandırmamızı istediler. Bu işin temelinde, Emîru'l-Mu'minîn'in hükmü, meşvereti ve muvafakati olması için bu durumu halife hazretlerine bildirmemiz gerekiyordu.” Bu mektubu gönderdikten sonra ülkeyi kardeşler ve yeğenler arasında bölerek her biri bir ordu ile bir memlekete gittiler. Selçuk oğullarından Mikail'in iki yetenekli oğlu vardı. Büyük olanın adı Davud, künyesi Ebû Süleyman ve lakabı Çağrı Beg idi. İkincisinin ismi ise Muhammed, künyesi Ebû Tâlib ve lakabı da Tuğrul Beg idi. Selçuklular, oybirliğiyle Çağrı Beg'i padişah yapıp Merv'i de başkent ilan ederek bütün Horasan'ı ele geçirdiler. Derler ki, o padişah olacağı hafta bir gün Kur'ân-ı Kerîm'i eline aldı ve fal açtı. Açtığı falda şu ayet çıktı: *“Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefsinin arzusuna uyma.”* [Kur'ân-ı Kerîm, 38/26] O hafta içinde padişah oldu. Bütün insanlar bilsin ki, yüce Allah her kime bir devlet vermek isterse, an be an onun nişanelerini müjde ile ona ulaştırır. Dâvud padişah olduğu zaman, Tuğrul Beg lakaplı kardeşi Muhammed'i, iki amcazâdesi Kutalmış ve İbrahim ile birlikte Irak'a gönderdi. Tuğrul Beg, Rey'de tahta oturarak burayı başkent yaptı ve Damgân ile Gürgân'ı Kutalmış'a, Hemedân ile Dînever ve havalisini de İbrahim'e verdi. Kutalmış ile İbrahim'in diğer kardeşleri olan üçüncü amcazâdesi Yâkûti'ye de Abher, Zengân ve Azerbaycan taraflarını verdi. Asıl padişah olan Çağrı'nın iki oğlu vardı. Büyük oğlu Kavurd'a, Kirman ve o taraflarda ele geçirebileceği diğer yerleri verirken, küçük oğlu Alparslan'ı da kardeşi Tuğrul Bey'in hizmetine vererek Rey'e, yani Irak'a, kardeşinin yanına gönderdi. Daha sonra Irak'a sultanlık edecek Selçuklu padişahlarının hepsi, yeri gelince zikredeceğimiz gibi, bu Alparslan'ın soyundan gelecekti.

Selçuklu devletinin temelini atılması ve Gazneli Sultan Mesud'un mağlubiyete uğraması H. 430 [1038/1039] senesinde, Selçuk oğullarının Gazneli topraklarını ele geçirmeleri, dünyayı bölüşmeleri, Çağrı Beg'in Horasan'da ve Tuğrul Beg'in de Irak'ta tahta oturması H. 444 [1052/1053] senesinde meydana geldi.

Selçuk Oğlu Mikail Oğlu Sultan Rukneddîn Ebû Talib Tuğrul Beg Muhammed

Tuğrul Beg Rey’de tahta oturduğu zaman Halife’nin elçileri, Selçukluların daha önce göndermiş oldukları mektubun cevabı ve Irak ile Kuhistan’ın tamamının saltanat menşuru ile ona geldiler. Bu elçiler, Sultan Tuğrul Beg’in Irak beldelerini ele geçirmesi ve o memleketi kurtarması nedeniyle üç sene boyunca Tuğrul Beg’in başkentinde kaldılar. Üç sene sonra elçiler azamet içinde Bağdat’a gittiler. Halife onlara çok saygı gösterip, Bağdat hutbesine Tuğrul Beg’in isminin dâhil edilmesini buyurdu. Onun isminden sonra Deylemlî Bahâuddevle’nin oğlu Sultânuddevle’nin ismi okunuyordu. Tuğrul Beg, Bağdat’a gelince Sultânuddevle’yi tutuklatarak Taberek Kalesi’ne hapsedirdi. Tuğrul Beg Bağdat’ta iki yıl kaldıktan sonra geri döndü. Tuğrul Beg Bağdat’tan gittikten sonra Bağdat’ta Besâsirî denilen ve Arslan ismini taşıyan Halife’nin Türk komutanı, Mısır, Musul ve Şam sultanlarıyla [hâkimleri] ittifak ederek Halife’ye isyan etti. Halife Tuğrul Beg’in geri dönmesi ve bu Türk’ü def etmesi için adam gönderdi. Bu esnada Tuğrul Beg’e, Hemedân hâkimi olan amcazâdesi İbrahim’in isyan ettiği haberi yetişti. Sultan için bu mesele daha önemli olduğundan Halife’nin işi ile meşgul olmadı. Hemedân ve Irak’a yönelik İbrahim ile savaştı ve onu öldürdü. Besâsirî, Mısır, Şam ve Musul orduları ile gelerek Halife’yi yakaladı ve Arap kabilelerine gönderdi. Muhâriş adında bir Arap’a teslim edilen Halife hapsedildi. Bağdat’ta bir sene Mısır sultanları adına hutbe okundu. Bir gün Tuğrul Beg’e, Halife’nin bizzat kendi el yazısı ile kaleme almış olduğu bir not ulaştı. Bu notta şöyle deniliyordu: “*Allah Allah! Ey Emir, zındıkların ve Karmatîlerin seslerini yükselterek Müslümanları hezimete uğrattığı bu zamanda Müslümanlığın yardımına koş!*” Sultan Tuğrul Beg bu mektubu okuduktan sonra içi acıdı ve mektubu veziri Amîdulmulk Safî Ebu’l-‘Alâ’ya atarak “*Şimdi biz orduyla mektubun ardınca yetişiyoruz*” şeklinde kısa bir cevap yazmasını emretti. Böylece Amîdulmulk, Halife’nin göndermiş olduğu notun arkasına “*Sen onlara dön. Andolsun, biz onlara, karşı koyamayacakları ordularla gelir ve onları oradan aşağılanmış ve küçük düşürülmüş olarak çıkarırız,*” [Kur’ân-ı Kerîm, 27/37] ayetini yazıp Sultan’a takdim etti. Sultan’ın bu ayeti anlama kabiliyeti vardı. Vezirin faziletinden hoşlanarak, ona, altın eğerli katır ile bir takım altın dikişli kumaşın verilmesini emretti. Böylece Tuğrul Beg kalabalık bir orduyla Musul’un kapısında konarak Besâsirî ile savaştı ve onu yakalayarak öldürdü. Kafasını mızrağa takılı olarak

Halife'nin yanına gönderdi. Halife olduğu yerden tekrar Bağdat'a geri geldi. Sultan Tuğrul Beg, Halife'nin atının önünde bir-iki adım yaya gitti. Halife ona, "ata bin ey Rukneddîn" dedi ve o zamandan itibaren sultanların "devle" lakabı, "din"e dönüştü.

Böylece Sultan Tuğrul Beg, Halife'nin kız kardeşini [Tuğrul Bey'in evlenmek istediği Halife'nin kardeşi değil, kızıdır. Bakınız: George Makdisi, "Tuğrul Bey'in Evliliği," Çeviren: Mustafa Alican, *Tarih Okulu, III*, İlkbahar 2009, İzmir, s. 139-159.] isteyecek derecede büyük oldu. Bu durumdan hoşlanmayan Halife kız kardeşini [kızını] ona vermek istemedi. Naipleri ona "Tuğrul güçlü bir düşmandır, eğer kız kardeşini [kızını] ona vermezsen ondan sana zarar gelir," dediler. Böylece halife kız kardeşini [kızını] Bağdat kadısıyla beraber ona gönderip başlık parası olarak da Resûllullâh'ın kızının başlık parası gibi 400 gümüş dirhem ve bir miskal altın miktarını belirleyerek nikâh yaptılar. Sultan o sırada Tebriz'de bulunuyordu. Zifafa girmek için başkent Rey'e doğru yöneldi. Başkent Rey'e varmasına bir menzil mesafe kaldığında burnundan kan gelmeye başladı. Hiç bir ilaçla bu kan akıntısının önüne geçilemedi. Sultan Hicri 455 [1063] senesinin Ramazan [Ağustos / Eylül] ayında vefat etti. Halife'nin kız kardeşini [kızını] mehriyle birlikte Bağdat'a gönderdiler. Resûllullâh hanedanının hazinesinin [Allah Resulü'nün soyundan olan bir kızını] zalim Türkmenlere yetişmesine izin verilmemesi nübüvvet hanedanının mucizelerindendir. Tuğrul'un Mesud'u hezimete uğratmasından vefatına kadar olan saltanat süreci 26 sene idi. Allah en iyisini bilir.

Çağrı Beg'in Oğlu Alparslan

Sultan Tuğrul vefat ettikten sonra onun, saltanatını devam ettirecek bir oğlu yoktu. Çağrı Beg'in oğlu Alparslan Horasan'da babasının yanındaydı. Irak ileri gelenleri Sultan Tuğrul'un vefat haberini verdiler. Çağrı Beg bir süreden beri Tuğrul'un yanında bulunan ve bir süreliğine onun naipliğini yapan oğlu Alparslan'ı Irak'a gönderdi. Alparslan gelerek tahta oturdu. Diyorlar ki "O haddinden fazla uzun boylu biri idi. Sakalı çok uzun olup, külahında bulunan püsküller ile sakalının ucu arasındaki mesafe iki gez idi. Sakalı uzun olduğundan dolayı, ok attığı zaman sakalını düğümlerdi ve oku hiçbir zaman hedefinden şaşmazdı." H 455 [1063] yılında Irak'taki saltanat tahtına oturdu. Onu gören herkes heybetinden ürkerdi. Sultan Alparslan, Sultan Tuğrul'un veziri Amîdulmulk'ü yakalayıp görevinden azlederek bütün mallarına el koydu.

Veziirliği, İshak oğlu Ali oğlu Nizamulmulk Hüseyn'e verdi. Nizamulmulk bilgili ve eşi benzeri olmayan biriydi. Onun ilminin ve cömertliğinin ünü her tarafa yayılmıştı. Vezir olduktan sonra Amîdulmulk'ü öldürmek için çaba sarf etti. Amîdulmulk yaşlı, bilgili ve inancı güçlü olan biriydi. Onu öldürmek için ayağı üzerinde oturttukları zaman Sultan Alparslan'a mesaj göndererek ona, "Ben dünyayı ve ahireti senden ve amcandan buldum; çünkü amcan bütün dünyayı benim divitimın egemenliği altına bıraktı. Ben bütün dünyaya hâkim idim ve âlem benimdi. şimdi ise sen bana şehit olma saadeti bağışladın ve bu dünyadan şehit olarak gidiyorum," dedi. Bu söz büyük bir laf idi ve Sultan Alparslan'ın yüreğine saplandı. Onu öldürmek istemedi; ancak Nizamulmulk öldürülmesi konusunda ısrarcı davrandı. Amîdulmulk tekrar bir mesaj göndererek Nizamulmulk'e, "Alparslan'a benim öldürülmem için baskı yapmakla kötü bir iş yaptın; çünkü vezirleri öldürmek gelenek olur ve bu durum senin de ölümüne neden olur. Her tarafta da bir vezir öldürüldüğü söylenir," dedi ve aynen öyle oldu.

Sultan Alparslan Fars'ı ele geçirdi ve şebankâre'de birçok ileri gelen kimseyi ve emirleri öldürttü. Sonra ordusunu Rum'a yöneltti. Rum Meliki –ismi Ermenus [Romenos] idi. 3 yüz bin atlıyla ona yöneldi. 12 bin atlıyla onu hezimete uğratıp Ermenus'u yakaladı ve kulağına küpe taktı [köleleştirdi]. Sonunda Rum vergisinden her gün bin dinar vermesi şartıyla onu serbest bıraktı. Sonra geri dönüp Irak'a geldi. Amcası [babası yazılmalıydı] yani Çağrı Beg vefat etmişti. Sonra Alparslan Horasan'a gidip babasının ülkesini ele geçirdi ve Türk melikliklerini yıkmak için Mâverâunnehir beldelerine yöneldi. Burzum kalesine geldi. Kalenin Yusuf isimli kutvalini [kale hâkimi] yakalayıp Sultan'ın huzuruna getirdiler. Ona sorular soruldu. Ancak doğru yanıtlamıyordu. Onu öldürmelerini emretti. Yusuf kendisinin öldürüleceğini anladığında çizmesinin sakından bir bıçak çıkardı ve Sultan'a saldırmak için onun tarafına hareket etti. Sultan'ın köleleri ona engel olmak istediler. Sultan ok atma konusundaki yeteneğinden emin olduğundan kölelerine onu bırakmalarını söyledi. Sultan'ın oku hedefini tutturamayarak boşa gitti. Yusuf yetişip Sultan'ı bıçakladı. H. 464 [1071/1072] senesiydi. Bağdat şahnesi Sâduddevle Sultan'ın yanındaydı. Kendisini Sultan'a doğru atıp Yusuf'u bıçakladıysa da öldürmeye muvaffak olamadı. Yusuf Sultan'ı öldürdükten sonra bıçak elinde olduğu halde gidiyordu. Kimse ona yaklaşmaya cesaret edemiyordu. Sultan'ın ferraşı olan Cami-i Nişaburi elinde topuzla geldi. Onun arkasından çıkarak kafasına vurup öldürdü. Aynı ferraşın oğlunun Bağdat'ta Melikşah'ın özel kölelerinden biri

tarafından öldürüldüğü söylenir. Söylenenlere göre köle Halife'nin haremine girmiş. Melikşah onu himaye ediyor gibi yapıyormuş. Cami, Melikşah'ın yanına gelip küstah bir şekilde atının gemini tutarak "Ey hudavend! Sen benim oğlumun katiline, senin, babanın katiline yaptığımı yap" demiş. Melikşah da "köleyi haremden dışarı çıkarıp öldürmelerini" buyurmuş.

Sultan Alparslan çok büyük bir hükümdardı ve geniş bir ülkeye sahipti. Onun on oğlu vardı, ancak Melikşah'ı veliht yapmıştı. 12 sene padişahlık yaptı ve 34 sene yaşadı. Veziri ömrünün sonuna kadar Ali oğlu Nizâmülmülk Hüseyin idi.

Alparslan Oğlu Sultan Melikşah

Sultan Melikşah, egemenlik ve baht [ikbal] sahibi bir padişahı. H. 464 [1071/1072] senesinde tahta oturdu. Babası dünyayı ele geçirdi, oğlu dünyayı yönetti. O ağaç ekti, oğlu meyvesini yedi. Onun çağı Selçukluların baharıydı. Önemli olan hangi işe el atsa istediği gibi sonuçlanırdı. Ömrünün sonuna kadar veziri Nizamulmuluk idi. Saltanatının ilk yıllarında, amcası olup Kirman ve Fars sultanlığını yapan Sultan Kavurd ona düşman olarak ortaya çıktı. Kavurd kalabalık bir orduyla başkent Rey'e doğru hareket etti ve Sultan Melikşah onun karşısına çıktı. Kerec şehrinde savaştılar. Üç gün üç gece savaş oldu ve en sonunda Kavurd kaçtı. Savaş meydanın kılıçla ortadan ikiye bölünmüş olup aşağı kısmı at üstünde olan bir süvarinin görüldüğü, Kavurd'un bunu görünce yüzünü çevirerek kaçtığı ve daha sonra da yakalandığı söylenir. Melikşah onu öldürmelerini ve ordusunu yağmalamalarını buyurdu. Ordugâhta Kavurd'un Sultaşah ismini taşıyan oğlu vardı. Bir Türkmen'in onu alıp boynuna oturttuğu ve Kirman'a götürdüğü, onun burada Kirman padişahı olduğu rivayet edilir. Onun zikri Kirman melikleri bahsinde geçecektir.

Melikşah bu zaferi elde ettikten sonra dünyaya egemen oldu. Daha sonra Mâverâunnehir'e ordu göndererek Semerkand şehrini kuşattı. Han'ı yaya olarak atının yanına getirdiler. Onu esir edip İsfahan'a götürdü ve hil'at giydirek Semerkand hâkimliğini yeniden ona verdi. Sultan Melikşah'ın ülkesi o kadar genişledi ki, Sultan, Ceyhun'dan geçtiği zaman Nizamulmuluk Ceyhun kayıkçılarının ücret beratını Antakya şehrine yazınca, kayıkçılar, "bizim Antakya'ya gitmeye gücümüz yoktur ve eğer oraya birisi genç giderse yaşlı olarak döner" diye şikâyet ettiler. Sultan vezire bu durumu sorunca, o, "Sultan'ın bahtından dolayı onların Antakya'ya gitmeleri gerekmez. Zira bu

diyârda o kadar çok işçi ve ortakçı [Türkçede tacir ve bezirgân anlamında kullanılan bir kelimedir] vardır ki, beratı onlardan alıp nakit altın verirler ve bunlar da kendi haklarını elde ederler. Bu şekilde ülkenin genişliğinin namı her tarafa yayılır ve tarihçiler tarihlerinde bu durumu yazarlar ve bu da devletin ünlenmesine neden olur," diye cevap verdi.

Sultan Melikşah batı ve doğuyu ele geçirecek kadar hâkimiyetini genişletti ve Mâverâunnehir'den geri döndükten sonra Antakya'ya gitti. Sonra oradan da geçip atları batı [Akdeniz] denizinden su içecek kadar yerleri ele geçirdi. O gün Sultan seccade isteyip iki rekât şükür namazı kıldı. Bütün batı şehirlerini ve Rum ile Fereng'in [Frenk ülkesi] bazı kısımlarını kendi kölelerine ve özel adamlarına bağışladı. Halep şehrini Aksungur isimli kölesine verdi. Antakya'yı Aksiyân [Yağısıyan] isimli kölesine, Ruha [Urfâ] şehrini Nuran [Bozan] isimli birine ve Musul'u da Cakrimiş [Çökürmüş] isimli birine tevdi etti. Batı'nın uç noktalarını, Diyarbekir, Azerbaycan ve Irakeyn'i ele geçirip zapt ettikten sonra ikinci kez Mâverâunnehir'e yöneldi. Süleyman Han isimli Semerkand Sultanı'nı yakalayıp Özkend'e gönderdi. Oradan Türkistan, Hitay ve Hoten'e yönelip her şehre bir vali ve şahne tayin etti. Sonra Harezmi'ye geri gelerek buraya Nuştekin-i Garce'yi [Anuştegin] şahne olarak tayin etti. Bu Nuştekin Harezmsâhların babası olan Harezmsâh Muhammed'in babası idi. Harezmi'den geçtikten sonra Horasan'ı şehir be şehir gezip [dolaşım] ülkesinin doğudan batıya kadar olan bütün kısımlarını kendi gözüyle gördü. Adalette kalıcı törelere temel atıp kötü törelere kaldırdı. Gittiği her seferde sultan ordusu hariç, yanı başında sürekli 46 bin kişi bulunurdu ve bunların iktaları hassadan idi. Rum bölgesi, babası zamanında olduğu gibi aynı şekilde itaat edip boyun eğiyor ve her gün bin dinar gönderiyordu. Adaleti o kadar idi ki, onun zamanında zulme maruz kalan birisi yoktu. Hacıplerine, "[derdini anlatmak için gelen] hiç kimseyi engellemesinler" demişti. Yapmış olduğu meşhur hayır işlerinden bir kısmı şunlardır: Mekke yolu üzerinde mesâni' [yağmur suyunun toplanması için inşa edilen su yerleri] yaptırdı ve hacılardan meks [yolculardan alınan vergi, gümrük] ve hifaret [koruculuk ücreti, korunmak için yolculardan alınan ücret] vergilerini kaldırdı. Emîru'l-Harameyn'e [Mekke ve Medine hâkimleri] kendi malından ikta ve resm verdi. Çünkü daha önce her kervandan, çöldeki Araplardan ve aynı şekilde hâneye [Kâbe?] yakın olanlardan 7 bin kızıl altın istenilmesi gelenektir. Sultan Melikşah avlamayı çok severdi. Bir gün şikârda yetmiş ahuyu okla vurdu. Vurduğu her av karşılığında bir dervişe [yoksula] bir mağrip dinarı vermeyi adet edinmişti. Ahu ve gur [yabani eşek,

zebra] tırnağından Irak ve Horasan'ın her yerinde minareler yaptırmıştı. Mâverâunnehir, Türkistan, Doğu, Batı, Rum ve o taraflarda şikargâh olan her yerde bir iz ve anıt bırakmıştı. En son başkentini İsfahan'a taşıdı ve orada köşkler ve Bağ-i Karan, Bağ-i Beytulmal, Bağ-i Ahmed Siyah, Bağ-i Deşt-i Gur ve diğer bağlar gibi olarak birçok imaretler yaptırdı. Şehir ve Dizkuh kalelerini inşa edip hazinesini orada tuttu. Onun zamanında Nizâmulmulk çok mütemekkin [zengin] ve güçlü oldu.

Nizâmulmulk'ün her biri bir memlekette müstakil bir şekilde hâkim ve vali olarak görev yapan 12 oğlu vardı. Melikşah'ın eşi, Tamgaç Han denilen Türkistan Hanı'nın kızı olup ismi Terken Hatun idi. Nizâmulmulk ile arası çok kötüydü. Zira Sultan'ın Terken Hatun'dan olan Mahmud adında bir oğlu vardı ve Terken Hatun, Sultan'ın onu veliaht yapmasını istiyordu. Ancak Sultan, veliahtlığı Çağrı Beg'in oğlu Emir Yâkûti'nin kızından olan Berkyaruk [Börküyarık olarak da okunur] adındaki büyük oğluna vermişti. Terken Hatun'un büyük ve bilgin olup Parslı [Farşlı] olan ve sürekli Nizâmulmulk'ün düşmanlığını yaparak vezirlik peşinde koşan bir naibi vardı. Terken Hatun her gün Sultan Melikşah'ın yanında Nizâmulmulk'ün düşmanlığını yaparak onun hatalarını sayıp Tâculmulk'ü överek iyiliklerini zikrederdi. Melikşah ilk başlarda Terken Hatun'un söylediklerini dikkate almasa da, sonunda Nizâmulmulk'ten kuşkulunmaya başladı. Nizâmulmulk'e, "sen benimle ortak mısın? Ülkemin dört dangi [2/3'ü] senin oğullarının elinde. Benimle kenkeş yapmaksızın tasarrufta bulunuyorsun. Sarığının başından açılmasını buyurmamı ister misin?" diye mesaj gönderdi. Nizâmulmulk o sıralarda seksen yaşını aşmış olup oldukça yaşlıydı. "Benim sarığımın senin tacın birbirine sarılmıştır" diye cevap gönderdi. Bu sözü Sultan'a ilettiler, onu en kötü biçimde anlattılar. Sultan öfkelenerek Nizâmulmulk'ün yakalanarak Tâculmulk'ün eline bırakılmasını buyurdu. O esnada Bağdat'a doğru hareket etmiş olan Sultan, nizam [Nizâmulmulk] ve tac [Tâculmulk] olan her iki vezirini de yanına almıştı. Hemedan taraflarına geldiklerinde, mülhidlerden biri ansızın Nizâmulmulk'ü bıçakladı. Bunun Tâculmulk'ün desisesi ile olduğunu söylerler. Nizâmulmulk'e düşman olan Tâculmulk'ten başka hiç kimse onun kadar alim birinin öldürülmesine teşebbüs etmezdi. Nizâmulmulk'ün sözü sanki bir fal gibiydi. Zira onun öldürülmesinden sonra Melikşah da Bağdat'a varmasının ardından iki-üç gün içersinde ve Nizâmulmulk'ün vefatından on-sekiz gün sonra vefat etti. Muizzî onların ardından şu mersiyeyi söylemiştir:

Ahmad Hesamipour Khelejâni

*Yaşlı vezir bir ayda yüce cennete gitti
Genç padişah da diğer ayda onun arkasınca gitti
Allah'ın kahrını ansızın Sultan'ın acizliğini ortaya çıkardı
Allah'ın kahrına ve Sultan'ın acizliğine bak*

Sultan Melikşah ömrünün sonunda bütün makam sahiplerinin görev yerlerini değiştirmişti. Bu durum uğurlu olmadı. Vefat ettiğinde 37 yaşındaydı ve saltanat süresi de yirmi sene idi. H. 487 [1094/1095] senesinde vefat etti.

Melikşah Oğlu Sultan Berkyaruk

Berkyaruk, babası H. 487 [1094/1095] senesinde vefat ettiği zaman İsfahan'daydı. Terken Hatun ise oğlu Mahmut ile birlikte Bağdat'taydı. Halife'den, saltanatı oğlu Mahmud'a vermesini istiyordu. Halife ise buna razı olmayıp "oğlun küçüktür" diyordu. Terken Hatun çok mal dağıttı. Halife'nin, Melikşah'ın kız kardeşinden Cafer adında bir oğlu olup bu çocuk yetiştirilmek üzere Terken Hatun'a verilmişti. O oğlan İsfahan'daydı. İsfahan halkı, Melikşah'ın vefat etmesinden önce bu oğlanı İsfahan'da halife yapmak ve hilafet makamını Bağdat'tan İsfahan'a getirmek istiyordu. Terken Hatun o oğlanı Bağdat'a getirip Halife'ye teslim etti. Halife Terken Hatun'un minneti altında kalarak Terken Hatun'un isteğini yerine getirdi ve hutbeyi Mahmud adına okutturdu. Terken Hatun Emir Kej Boğa'yı [Râhatu's-Sudûr'da Gür Boğa şeklinde geçmektedir] görevlendirerek Berkyaruk'u yakalaması için bir hafta içinde İsfahan'a gönderdi. Berkyaruk bu durumdan haberdar olup Nizâmülmulk'un kul ve kölelerine sığındı. Onlar da Berkyaruk'u himaye ederek Sâve yolu ile Atabeg Gümüştengin Candâr'ın yanına götürdüler. Gümüştengin Berkyaruk'un atabegi idi. Onu Sâve'den Rey'e götürerek tahta çıkarttı. Rey reisi olan Ebû Muslim ona altın işlemeli bir taç yapıp başına koydu. Rey'de yaklaşık 20 bin kişi toplanmıştı. Terken Hatun kalabalık bir orduyla İsfahan'a geldi. Berkyaruk da ordu ile gelerek İsfahan'ın kapısında kondu. Terken Hatun şehri kuşattı. Hem Tâculmulk hem de Mecdulmulk Terken Hatun'un taraftarı idiler. Terken Hatun hazineler dağıtmıştı. En son, Sultan Berkyaruk'un İsfahan'ı terk etmesi için 5 yüz bin altın dinar vermesi kararlaştırıldı. [Sultan Berkyaruk] Hemedan'a gidip orada kendi halasıyla savaşarak onu hezimete uğrattı. Bu sırada Sultan B Berkyaruk'un amcası olan Alparslan oğlu Emir Tutuş kalabalık bir orduyla Kûhistan'a geldi. Berkyaruk'un ona gücü

yetmediğinden İsfahan'a gitti. Bu sırada Terken Hatun da vefat etmişti. Sultan Mahmud biraderini karşılamaya çıktı. At üzerinde birbirlerine hal hatır sordular. Mahmud'un atabeglerinden biri Üner adında bir Türk'tü. Diğeri ise Yelka Beg [kaynaklarda bu isim Belka Beg şeklinde geçmektedir] idi. Aynı gün Berkyaruk'u tutukladılar ve geceleyin gözlerine mil çekmek üzere onu göz altına aldılar. Sultan Mahmud birdenbire suççeği hastalığına yakalandı. Begler, Berkyaruk'un gözlerine mil çekme işini ertelediler. Sultan Mahmud su çiçeği hastalığından kurtulamayarak hayatını kaybedince Berkyaruk'u hapsedildiği yerden çıkararak tahta oturtular. Berkyaruk gücünü topladıktan sonra orduyu alıp Hemedan'a geldi ve Tutuş ile savaşarak onu hezimete uğrattı. Nizâmülmulk'un Mueyyidülmulk dedikleri oğlu vezir oldu. İşleri o yürütüyordu. Bir süre sonra kardeşi Fahrülmulk Horasan'dan gelip yanında pek çok nimet ve hediye, sayısız altın ve gümüş taht [mecles], alet [?] ve dest [?] getirdi. Sultan vezirliği ona verdi ve Berkyaruk'un gücü arttı. Ansızın mühlidler onu bıçakladılar. Ancak yaralı olarak kurtulmayı başardı. İyileştikten sonra Irak'ın tamamına hakim oldu. Horasan tahtını elde etmek istedi. Küçük kardeşi Melikşah oğlu Sencer'i H. 489 [1095/1096] senesinde kalabalık bir orduyla öncü olarak Horasan'a gönderdi. Horasan saltanatını elinde tutan kişi korkunç ve namlı biri olup Alparslan'ın Arslan Argun isimli oğluydu. Irak ordusu daha gelmeden ansızın bir köle tarafından öldürüldü ve Berkyaruk da zahmetsiz bir şekilde Horasan'ın padişahlık tahtını ve hazinesini elde etti. Oradan Tirmiz'e gidip orayı zapt ettikten sonra geri dönerek Horasan saltanatını kardeşi Sencer'e verdi. Sencer o günden itibaren buranın sultanı oldu ve Horasan saltanatı 61 sene Sencer'in elinde kaldı.

Berkyaruk Horasan'dan Irak'a geri döndükten sonra Emir Üner'in liderliğindeki bir köle topluluğu, azledilmiş olan Mueyyidülmulk'ün sözüyle isyan ederek Sultan ile savaştilar. Üner öldü ve Mueyyedülmulk de kaçarak Berkyaruk'un Gence'deki kardeşi Melikşah oğlu Muhammed Sultan'ın yanına gitti. Bu olaylardan sonra Türkler Mecdülmulk'e isyan ederek onu Sultan Berkyaruk'un otağından dışarı çıkarıp öldürdüler. Mueyyedülmulk Gence'ye gittikten sonra Sultan Muhammed'i kardeşi ile savaşmaya kışkırttı. O ise mağrur olduğu halde bir orduyla gelerek Hemedan'da tahta oturup beş nevbet çaldırarak saltanatını ilan etti. Beş nevbet Sultan Sencer zamanında yaygın oldu. Ondan önce üç nevbet çalınırdı. Sultan Berkyaruk bir orduyla Rey'den ona doğru yöneldi ve Sultan Muhammed'i hezimete uğrattı. Sultan Muhammed yakalandı ve gözaltına alındı. Sonra Sultan'a, "benim suçlarımı bağışlayıp [beni

yeniden vezir yapman için] sana 100 bin dinar vereyim” diye mesaj gönderdi. Sultan bu teklifi kabul etti. Mueyyidulmulk ertesi gün vezir olmak için 100 bin dinar topladı. Öğle vakti Sultan Berkyaruk otağında uyumuştı. Onun bir ferraşı diğerine, “bak bu Selçuklular ne kadar şerefsiz insanlardır. Zira bir defasında Mueyyidulmulk Türk bir köleyi Sultan’a karşı ayaklandırdı ve büyük bir savaş ortaya çıktı. Bir defasında da kardeşini ona karşı ayaklandırdı. Bugünse altın için ona vezirlik verecekler” diyordu. Sultan Berkyaruk bu sözü duydu ve çok ağırına gitti. O an elinde kısa bir kılıç olarak kalkıp dışarı çıktı. Mueyyedulmulk’ü getirmelerini buyurup sandalye üzerinde oturarak gözlerini bağladı. Kendi eliyle bir darbe indirerek başını uzağa attı. O ferraş henüz orada ayakta duruyordu. Sultan yüzünü onun tarafına çevirerek “Selçukluların katlanmasını gördün darbesini de gör bakalım nasıldır” dedi. Ferraş korkup kaçtı. Bundan sonra Sultan Muhammed tamamen asi oldu. Onunla Berkyaruk arasında beş kez savaş oldu. Dört defa Berkyaruk muzaffer oldu, bir defa da o. Sultan Berkyaruk 12 sene saltanattan sonra sene H. 498 [1095] senesinde vefat etti.

Alparslan Oğlu Melikşah Oğlu Sultan Muhammed

Sultan Berkyaruk vefat ettikten sonra İsfahan halkı hep birlikte Sultan Muhammed’i getirip tahta oturtular. O çok dindar bir padişah idi. Saltanatının ilk zamanlarında babasının Sadaka ve Ayaz adlı iki kölesi Bağdat’ta isyan ettiler. Sultan orduyla Bağdat’a giderek onlarla savaştı. Savaş bir süre uzadı. Bir gün düşman ordusunun yukarisından duman ve ejderhaya benzer bir alamet hasil oldu. Halk korkup kaçtı. Orduları dağılan Ayaz ve Sadaka tutuklandılar.

Sultan Muhammed bu savaştan kurtulduktan sonra biraderi Berkyaruk ile onun arasındaki fitratta mülhidler fırsat buldular. Kalelerini berkitip her şehre dailer göndererek güçlenmişlerdi. Öyle ki, İsfahan halkından yaklaşık otuz-kırk bin kişi bunların davetini kabul etmiş ve Attaş oğlu Abdulmelik adında biri ortaya çıkarak bu daveti güçlendirmişti. İsfahan yakınlarında meliklerin sığınağı ve Selçuk oğulları ile kızlarının ve hazinelerinin bulunduğu yer olan bir kale vardı. Mülhidler o kaleyi ele geçirdiler ve Attaş oğlu Abdulmelik o kalenin hakimi oldu. İsfahan şehrinde mülhidler o derece pervasızlaştılar ki, halktan olan kimseleri evlere götürerek öldürüp doğruyorlardı. Bir gün sokakta dilencilik yapan yaşlı bir kadın bir topluluğun kendisini öldürmek istediklerini görüp kaçarak şahnenin yanına gitti ve “şu evden belirsiz bir ses duydum” dedi.

Şahnenin adamları gelip o evi ve o mahalleyi gördüler. Yaklaşık 300-400 Müslüman'ın oraya götürüldüğü, bazılarının öldürülüp bazılarının da çarımha gerildiği bir serdabe [eskiden evlerin içinde bulunan su kuyusu] bulup onları dışarı çıkardılar. Sultan Muhammed yaklaşık yedi sene boyunca o kalenin kapısında durdu. O kadar çaba sarf etti ki, en sonunda orayı ele geçirip mülhidlerden çoğunu yakaladı ve Abdülmelik'i idam etti. Eğer o kaleyi almasaydı, mülhidlerin yüzünden bugün bir Müslüman kalmamış olabilirdi. Sultan Muhammed İsfahan mülhidlerine galebe ettikten sonra Abdülmelik'i İsfahan'a getirip onu yumuşak davranışlar eşliğinde bir boğanın üzerine oturttular. Halktan kimseler onun ardına düşerek başına kül döktüler. Bu esnada birisi ona, "bu kadar nücum ilmini bilen sen, kendi talihinin bugününü görmedin mi?" diye sordu. O, "bir gün ululuk ve azametle İsfahan'a getirildiğimi görmüştüm. Ancak o ululuğun böyle olacağını bilmiyordum," diye cevap verdi. Onu doğradıktan sonra idam ettiler.

Sultan Muhammed'in Sâdulmulk denilen bir veziri vardı. Gizlice İsmâiliyye mezhebine girmişti. İsfahan imamları defalarca onun mezhebi hakkında Sultan'a şikayette bulunmuşlardı. Ancak Sultan buna inanmıyordu. Ta ki, bir gün onun el yazısıyla mülhidlere, "bu iti -yani sultan Muhammed'i- ortadan kaldırmam için bir ay daha bekleyin" yazılmış olan bir mektup buldular. Sâdulmulk durumdan haberdar olduktan sonra zehirli jiletle sultanı hacamat etmek için bir hacamatçıya bin dinar verdi. Hican kadınlarından biri bundan haberdar olarak durumu Sultan'a iletti. Sultan hastaymış gibi yaparak hacamatçıyı istedi. Jileti çıkardığında sultan dikkatlice ona baktı. Hacamatçı korkup aman istedi. Sultan o jiletle hacamatçının hacamatının yapılmasını emretti. Bunun sonucunda hacamatçı öldü. Sâdulmulk öldürüldü ve Sultan Muhammed'in kendisi de o sıralarda vefat etti. 13 sene hakimiyet sürdü. O eşsizdi. Allah'tan korkan bir kimseydi. Tek ayıbı çok mal seven birisi olmasıydı.

Melikşah Oğlu Sultan Muğsuddîn Sencer

Sultan Sencer bir süre biraderlerinin naibi olarak Horasan'da saltanat etti. Sultan Muhammed vefat edince kendisi bağımsız sultan oldu. Gerçi birazca yumuşak yürekliydi, ancak bütün işlerde yed-i beyza [mucize] gösteren bir kişiydi. Biraderlerinin naipliğini yaptığı dönemde 19 meşhur zafer kazandı. Bütün savaşlara katıldı. Gazne memleketini ve Melik Mahmud Sebüktegin'i

yakaladı ve ülkeyi tekrar onun çocuklarına verdi. Onun zamanında Semerkand Sultanı asi oldu. Sencer harekete geçerek dört ay boyunca Sermenkand'ı kuşattı ve buranın sultanı olan Ahmed Han'ı yakaladı. Babası Melikşah'ın Türkistan'da ele geçirdiği miktarda memleket ele geçirdi. Harezm'i, Nuştekin oğlu Muhammed oğlu Atsız'a verdi. Nimrûz'u Emir Ebulfazl'a verip hâkimiyeti sağladı.

Sultan H. 511 [1117/1118] senesinde Irak'a geldi. Yeğeni olan Muhammed oğlu Sultan Mahmud -yani sultan Muhammed'in oğlu- Irak'ta çok itibarlı biri olarak tahta oturmuştu. Orduyu yanına alarak savaşmak üzere buraya geldi ve Mahmud yenilip kaçarak İsfahan'a geldi. Sultan Sencer Rey'de kondu. Mahmud kendisine şefaet etmeleri için bazı kimseleri gönderip özür dileyerek "bu hareket çocukluktan kaynaklandı" dedi. Sultan onun suçunu affetti. Mahmud huzura gelerek bir ay boyunca amcasının hizmetinde bulundu. Sultan kendisinin naibi olarak Irak saltanatını ona bağışladı. Daha sonra Sultan Mahmud'un Irak'ta saltanat merasiminde murassa giymesine, nevbet atı, la'al [bir tür mücevherat], saray ve mücevherli beşik hariç her ne varsa her şeyi kullanmasına izin verip emirler verdi. Sonra Mahmud'u gönderip kendisi Horasan'a geri döndü. Sencer'in ülkesinin sınırları doğuda Kaşgar, batıda Yemen, Tâif, Ummân ve Mekrân'a kadar, Azerbaycan tarafında ise Rum ve Bulgar taraflarına kadar ulaştı ve saltanatı genişledi. Hutbesi doğuya ve batıya ulaştı. O yetenekli ve fazıl bir padişahı. Alimlere ve zanaatçılara saygı gösterip ulu tutardı. Onlarla halvet yapar, elbisesi çok süslü olmazdı. Annab [İğde'ye benzeyen bir meyve] renginde sade bir aba giyip kışın kuzu derisi [postu] kullanırdı ve esenlikle gün geçirirdi. Ululuğu çoğaldıkça huzurundaki emirlerin her biri bir yere hakim ve vali olup etrafa taarruzlara başladılar. Öyle ki, Mâverâunnehir'de Harbakiler [Karluklar] denilen bir topluluk Türklerden Hıta Hanı'yla yazışıp At Han önderliğinde yüz bin kişilik bir orduyla geldiler. Harbek [Karluk] sürüsü otuz-kırk bin atlıdan ibaretti. Sultan Merv'den Semerkand'a gidip onlarla savaştı ve Sultan'ın ordusu yenildi. Sultan kaçıp üç yüz atlı savaşıyla çöle yöneldi. Bir Türkmen kılavuz bulup Belh'e geldi. Tirmiz'in hisarına sığındı. Askerlerinden yaklaşık otuz bine yakını ve emirlerinden de yaklaşık üç-dört bini ölmüştü. Bu durum, ortaya çıkmış olan büyük bir güçsüzlük, gevşeklik ve göz yarasıydı. Bu olay H. 535 [1140/1141] senesi aylarında meydana gelmiş idi. Askerler Sultan'ın diri olduğunu anladıktan sonra Tirmiz'e doğru yönelerek dirilere başsağlığı verip ölenlere ağıt yaptılar. Şair Ferid şu dördlüğü o zaman söyledi:

Rubai

*ey şah senin mızrağınla bir dünya düzene koyuldu
senin kılıcın kırk sene düşmanlardan oç aldı
kazara eğer bir kötü nazar geldiyse
tekçe bir halde kalmış olan Allah'tır*

Tâcuddîn denilen Nimrûz Meliki düşman askeri tarafından yakalanmıştı. O devirde onun sahip olduğu derecede mertlik kimsede bulunmazdı. Onu At Han'ın yanına götürdüler. Sultan'ın eşi olan Terken Hatun'u da yakalamışlar ve At Han'ın yanına götürmüşlerdi. Her ikisini de bir sene sonra Sultan'ın yanına gönderdiler ve böylece Mâverâunnehir memleketi Sultan'ın elinden çıktı. Sultan'ın yokluğu döneminde fetret ortaya çıktığı için Muhammed'in oğlu Atsız fırsat bulup Merv ve Nişabur'u yağmalayarak bir çok hazine ele geçirdi. Sultan bir sene Tirmiz'de kalıp asker toplayarak çevredeki emirlerin gönderdiği elçileri ve hediyeleri kabul ettikten sonra harekete geçerek Atsız'ı defetti ve zikredileceği gibi bir kaç defa aralarında savaş oldu. Bir yedi sene daha cihan Sultan Sencer'in hükmündeydi. Sultan, H. 543 [1148/1149] senesinde Rey'e geldi ve Muhammed oğlu Mahmud oğlu Sultan Mesut Bağdat yolundan geri dönüp huzuruna çıktı. Sultan umumi görüşme yaptı. O gün Gazne Sultanı olan Sultan Mahmud Sebüktekin oğullarından olup Sultan Sencer'in yeğeni [kızkardeşi oğlu] olan Sultan Behram Şah bir fetih kazanıp Gur Melikini öldürmüş ve kafasını hediye olarak Sultan'ın katına göndermişti. O melike "Sûrî" diyorlardı. Şair Ferid bu mesele ile ilgili olarak şöyle demiştir:

Rubai

*Ey huzuruna ayrılık ve
Bütün yaşamın başı hediye olarak getirilen şah
Sen uzaktayken Sam sersam [sayıklama, hezeyan, çılgınlık] hastalığından
öldü
Şimdiyse Suri'nin kafasını Irak'a getirdiler*

Sûrî, Gur ve Garçe Meliki olan Hüseyin oğlu Sam'ın oğluydu. Babası Sam sersam hastalığından vefat etmişti. Yukarıdaki rubai bu durum için söylenmiştir. Sultan Mesut itaat arz edip babasının amcası olan Sultan Sencer'e olan yeminini yeniledi. Sultan ona ikramda bulunup Irak saltanatını

bağışlayarak geri döndü. Bu esnada Herat valisi isyan edip Gur Meliki ile birleşerek Sûrî'nin intikamını almak amacıyla savaş başlattı. Sultan bizzat kendisi Herat'a yönelip Herat valisi Ali Çetri'yi yakalayıp ortadan ikiye böldü. Daha sonra Sam'ın babası olan Melik Hüseyin'i yakaladı ve böylece Sultan'ın işi yeniden yükseldi. H. 548 [1153/1154] senesinin aylarında Oğuzlar meselesi patlak verip Sultan'ın işi çok gerilemeye başlayarak zarar gördü. Bu olay şöyle idi: Oğuz haşemi denilen Türkmenlerden bir kavim vardı. Bunların sayısı çok olup otlak yerleri Belh'in kazalarından olan Huttelan vilayeti idi. Her sene yirmi dört bin baş koyunu Sultan'ın mutfağına göndermekle yükümlü idiler ve gönderiyorlardı. İtaatte kusur etmeyen haşem idiler. Sultan'ın adamları itikatlı ve eli uzun kimseler olup bulardan koyunları almaya giden her kim olursa bu haşeme zulüm ederlerdi. Bir gün Oğuz emirlerinin sabrı tükenerek vergiyi almaya gitmiş olan kimseyi öldürdüler. Bu olayı bir sene Sultan'dan gizli tuttular. Ertesi yıl bu olay ağızlara düştü ve Sultan öfkelenerek onları cezalandırmak için Belh'e ordu gönderdi. Oğuzlar eşlerini ve çocuklarını onların karşısına göndererek her topluluk yedi batman gümüş verip eskisi gibi vergi ödemek ve itaat etmek için şefaât istediler. Sultan bu talebi kabul etme eğilimindeyse de, naipler kabul etmediler. Böylece savaştılar. Oğuzlar telaş içindeydiler. Sultan'ın ordusu yenildi ve Sultan'ı yakaladılar. Sultan'ın askerleri dağıldı. Oğuzlar Sultan'ın canına dokunmadılar, ancak onu Merv'e geri getirerek gündüzleri tahta oturtup geceleri de demir bir kafeste tuttular. O süreçte Oğuzların ordusu o kadar güçlendi ki, bütün Horasan şehirlerini yağmalayarak halka işkence edip dünya kadar mal istediler. Dünya kadar mal alıp halka o kadar eziyet ettiler ki, yeraltında gizledikleri mallarının yerlerini bile söylettiler. Zamanın şeyhi ve velisi olan Şeyh Mecd-i Akkaf'ı ve büyük imamlardan olan İmam Muhammed Yahya'yı işkenceyle öldürdüler. İmam Muhammed'in ağzına o kadar toprak doldurdular ki, imam vefat etti. Hakani bu konu ile ilgili olarak şöyle demiştir:

Beyit

Hz. Muhammed Peygamber'in devletinde kimse

Abası topraklı olan Muhammed Yahya kadar fazıl değildir

O [Hz. Muhammed] tehlike zamanında dişini taşta feda etti

Bu [Muhammed Yahya] ölüm gününde ağzını toprağa feda etti.

Sultan Sencer iki buçuk sene Oğuzların elinde tutuklu kaldı. Gerçi bir grup emir ve kul etrafında toplanmıştı, ancak bunlar da Oğuzların izni olmadan Sultan'ın yanına gelmeye cesaret edemiyorlardı. Şadyah şahnesi olan Mueyyed Ayaba Sultan'ın özel adamlarından biri idi. Bir gün bir grup gulâm ile birlikte plan yapıp avlanmak bahanesiyle ata bindiler ve Sultanı kaçırarak Ceyhun'dan geçip Tirmiz Kalesi'ne götürdüler. Çevredeki amillerin hepsi, Sultan'ın kurtulduğu haberini alınca onun yanına gittiler. Sultan başkent Merv'e gelerek şehrin imaretiyle meşgul oldu. Sultan hazineyi boş, askerleri dağılık ve memleketi harap bir şekilde görünce düşünceye kapıldı. Öldürücü bir hastalığa yakalanıp H. 551 [1156/1157] senesinde vefat etti. Onu Merv'de toprağa verdiler. 72 yaşındaydı ve saltanatı süresi 61 sene idi. 20 sene ağabeylerinin naibi olarak Horasan'da sultanlık, 40 sene de bağımsız olarak padişahlık yapmıştı.

Melikşah oğlu Muhammed oğlu Sultan Mahmud

O Sultan Muhammed'in büyük oğluydu. Babası vefat ettikten sonra amcası Sultan Sencer Irak'a geldi. Emirlerden bir grup "senin baban büyük bir sultan idi ve [saltanat] senin mirasıdır, neden Sencer'e bırakalım?" diye onu kışkırttılar. Mahmud çocuk olup bu sözün derinliğini anlayamadığı için Sultan Sencer ile savaşıp yenildi. Sultan onu görevine iade etti ve anlatıldığı gibi Irak saltanatını ona verdi. Sultan Mahmud faziletli ve yetenekli insanları seven biri olup Selçuklu hanedanından kimse onun bilgisi ve hünerine yetişemezdi. Sultan Sencer'in iki kızı onunla evliydi. Birisi Mehmelek adındaydı. Vefat ettikten sonra Emir Satı adını taşıyan [diğerini] ona verdiler. Mahmud'un başkenti İsfahan idi. Onunla Emirulmuminin el-Musterşid arasında bir anlaşmazlık ortaya çıktı ve Bağdat'ı kuşattı. Elçiler gidip gelmeğe başladılar ve barış yapmaya karar verdiler. O kadınlarla yakınlaşmayı çok severdi ve ömrünün kısalığı da bundandı. Bir çok hizmetçisi vardı ki, bunların çoğu yüksek mevkilere ulaştılar. Divan üyeleri ve mustevfilerin [divan muhasebecileri] durumlarından haberdar olup, ara sıra memleketlerin vergilerinin hesabını vezirden isteyerek o konuda bahis edip tartışırdı. Avlanmayı çok severdi ve onun köpek, yûz [kedigillerden bir tür vahşi hayvan], aslan, kaplan ve kara kulakdan [kedigillerden bir tür vahşi hayvan] oluşan hepsi altın tasmalı 4 yüz avcı hayvanı vardı. Görkemli bir padişahı ve hoş bir devri vardı. 27 yıl yaşadı ve 14 sene sultanlık yaptı.

Muhammed oğlu Sultan Tuğrul

Sultan Muhammed'in oğlu ve Mahmud'un kardeşi olup adalet ve siyaset açısından meşhurdu. Kötülük ve boş işlerden uzak olup ahlak, kerem ve cömertlikle mevsuftu. Sultan Mahmud zamanında Horasan'da Sultan Sencer'in hizmetindeydi. Mahmud vefat ettikten sonra Sencer'in hükmü ile Irak saltanatına geldi. O ve kardeşi Muhammed oğlu Mesud arasında savaş oldu ve bir kaç defa savaştılar. İki tarafa da hezimet ve zafer yüz verdi. Bir defasında hezimete uğrayıp Huzistan'a gittiğinde vezir Hoca Kıvâmeddin'i asıp öldürdü, çünkü bütün başına gelenleri ondan görüyordu. Fazla yaşamadı ve H. 529 [1134/1135] senesinin Muharrem ayında Hemedan kapısında vefat etti. 25 sene yaşadı ve 4 sene sultanlık yaptı.

Muhammed oğlu Sultan Mesud

Sultan Mesud azametli ve ihtişamlı bir padişahı. Çok güçlü bir adamdı ve Selçuklularda onun gibi güçlü birisi yoktu. Sağlıklı bir yaşam sürdürdü ve avlanmaktan doyum bulmazdı. Tek başına aslan avlayıp savaşlarda zor yerlere giderdi. Hiç bir zaman hazine yığmadı. Memleketlerden getirilen malı kamcısının ucuyla dağıtırdı. Biraderi Tuğrul vefat ettiğinde o Bağdat'ta, diğer kardeşi Davud da Tebriz'de idi. Emirler her ikisini çağırmak için hızlı haberciler gönderdiler. Mesud harekete geçti. Hulvan'a vardığında yollar karla kapanmıştı. Yolun açılması için önden develeri gönderdi ve böylece Hemedan'a geldi. Emirler elini öpüp onu tahta oturtular. O Davud'u veliaht tayin etti. Devrin halifesi el-Musterşid Billah, Atabek Sungur ile Saltanatı Sultan Davud'a vermeleri konusunda yapmış olduğu ittifak gereği onunla savaşmak için Bağdat'tan dışarı çıktı. Dînever'den geçip Beş Parmak'a vardığında Sultan Mesud Rey'e ulaştı ve yüz yüze gelip savaştılar. Bağdat ordusu yenildi ve Emirulmuminin bir tepe başında bekledi. Sultan Mesud onu saygıyla getirmeleri için bir hacibi gönderdi ve çadırda onun saltanatı adına nevbet çalıp [saltanatını ilan edip] mutfak ve şaraphane malzemelerini hazırladı. Sultan Azerbaycan'a yöneldiğinde Halife'yi de kendisiyle götürdü. Merâğa'ya vardıklarında mülhidler [İsmîlîler] fırsat bulup Halife'yi bıçakladılar. Bu haber Bağdat'a

vardığında Bağdatlılar Musterşid'in oğlu Râşid'i halife seçtiler. O babasının öcünü Sultan Mesud'dan almak istedi. Sultan Bağdat'a doğru yöneldi. Raşid Bağdat'tan çıkıp İsfahan'a gelerek burayı kuşattı. Büyük bir kıtlık ortaya çıktı. İsfahan hâkimi Sâdulmulk idi ve mülhidlerden biri onun yanında hizmette bulunuyordu. Ansızın Râşid'i bıçakladı. Bu haber Mesud'a vardığında onun amcasını, yani Musterşid'in el-Muktefi lakaplı kardeşini halife yaptı ve kendisi Hemedan'a geri geldi.

Bu esnada Selçuklu hanedanının mevalisinden eski bir Türk olup bir çok padişahzadelere atabeklik yapmış olan Buzâbe, Sultan Mesud'a muhalefete kalkışarak Melikşah oğlu Muhammed oğlu Sultan Mahmud'un birisi Muhammed, diğeri Melikşah adlarındaki iki oğlunu dışarı çıkarıp İsfahan'a getirdi. Aralarından birkaç kez anlaşmazlık oldu, ancak savaş olmadı. Sultan Mesud'un yanında pek fazla asker olmadığından, çaresizlikten Bağdat'a gitti ve oradan Azerbaycan'da bulunan -Selçukluların en büyük atabeklerinden olan- Atabek İl-Deniz katına adam gönderip ondan yardım istedi. O kalabalık bir orduyla Kirmanşah'a geldi. Atabek Çavlı onunlaydı. Sultan Mesud dört ay Bağdat'ta kaldı. Daha sonra tekrar Hemedan'a geldi. O, büyük emirlerden biri olan Belengerî oğlu Arslan'ı seçip rütbesini artırarak onu yetiştiriyordu. Emirler bu Arslan'a saldırmak isteyip Atabek Çavlı ile onun arasını bozdular. Atabek Çavlı, Arslan'a saldırmak istedi. Sultan Mesud, Atabek Çavlı'ya "sen benim yardımına geldiğini iddia ediyorsun da, önce benim özel adamlarıma mı saldırıyorsun?" diye mesaj gönderdi. Atabek niyetini değiştirdi [kendine geldi] ve özür diledi. Ertesi gün Sultan Mesud, Arslan'ı at koşturması, çevgan topuna vurması ve kılıç sallamasını göstermesi için Çavlı'nın yanına gönderdi. Bu durum Atabek'in hoşuna gidip ona ikramda bulundu ve teşrif [hil'at] verip Sultan'ın yanına gönderdi. Bu esnada Buzâbe ordusu ve padişahzadeler yetiştiler. Kalabalık bir orduydı. Ancak aralarında düzen ve birlik olmadığı için dağıldılar ve savaş olmadı. Sultan Mesud durumunu iyice sağlamlaştırdı. Buzâbe ve padişahzadeler Mahmud oğlu Muhammed ile Mahmud oğlu Melikşah'ın üçü de Fars'a gelip memleketi ele geçirerek başkentleri yaptılar. Sultan Mesud iyice itibar kazandıktan sonra büyük emirlerden bir-ikisini öldürüp kafalarını Fars'a göndererek Buzâbe'ye "saltanat düşüncesi taşıyanlar bu rütbeye ulaştılar. Eğer senin de böyle bir hevesin varsa Bismillah [görelim bakalım]" mesajını verdi. Bunun üzerine Atabek Buzâbe asker toplayıp İsfahan'a doğru yöneldi. Her iki padişahzadeyi de kendisiyle götürüp

Muhammed'i İsfahan'da tahta oturtturarak beş nevbet çaldı. Sultan Mesud, Bağdat'tan Azerbaycan'a süvariler gönderip bütün emirleri, haşemleri ve askerleri toplayarak onlara doğru yöneldi. Onları bir kez daha yendi. Her iki şehzade de kaçıp Fars'a geri geldiler. Atabek Buzâbe piyade askerlerin içine düştü. Onu Sultan'ın yanına götürdüler. Sultan, onu ortada ikiye bölmelerini buyurdu. Kafasını Bağdat'a gönderip Emirulmuminin'in evinin kapısına astılar. Bu savaş H. 541 [1146/1147] senesinde oldu.

Aynı bu sene içerisinde idi ki, Büyük Sultan, Sultan Sencer Horasan'dan Irak'a geldi. Sultan Mesud ona candan hizmette bulundu. Sultan Sencer ona ikramda bulunup yeniden hil'at, ve menşur verdi. Ondan sonra Sultan Mahmud'un oğulları Muhammed ve Melikşah huzura gelerek özür dilediler. Sultan Mesud bunlara ikramda bulundu. Sultan Sencer tekrar Horasan'a geri döndü ve Sultan Mesud'un işi yükselmeğe başlayıp dünyayı elinde tuttu. Halife onunla ittifak yaptı ve düşmanlarını yendi. O ilk baharda Hemedan'a geldi. Onda biraz rahatsızlık ortaya çıktı. Tabipler tedavi ettiler ve iyileşti. Hastalık tekrar geri döndü ve bir hafta sürdü. H. 547 senesinin Recep ayının birinci günü [2 Ekim 1152] geceleyin vefat etti. 45 sene yaşayıp 18 sene padişahlık yaptı.

Melikşah oğlu Muhammed oğlu Mahmud oğlu Sultan Melikşah

Sultan Mesud yokluğun avı olduktan sonra emirler ve devlet ileri gelenleri Mahmud oğlu Melikşah için söz birliği edip onu tahta oturtular. Ancak o eğlenceyi seven, yeteneksiz bir padişahı. Her gün bir grup cahil insanla şarap içmek ve eğlenmekle meşgul oluyordu. Cemal adında bir zencisi vardı. Onu yüceltti. Her zaman onunla birlikte şarap içiyor ve eğleniyordu. Devrin Emîrulumerası olan Emir Hasbek, ondan kuşkulandı. Zira ona "Sultan Melikşah seni tutuklayacak" demişlerdi. O bir toplulukla anlaşip ansızın Melikşah'ı yakaladı ve kardeşi Muhammed'i getirip tahta oturtmak için Huzistan'a adam gönderdi. Melikşah'ı Köşk'e götürdüler. O bir gece fırsat bulup ip ile kuyu [tuvalet, kirli suların kuyusu] yolundan aşağı inerek ata binip Huzistan'da bulunan kız kardeşi Gevher Neseb'in yanına gitti. Kız kardeşi ona sayısız mal ve eşek yükü altın verdi. Kardeşi ile savaşmak için bir ordu hazırladı. Böylece Sultan Muhammed bir emir kumandasında bir ordu gönderip o orduyu yağmaladı ve Melikşah hezimete uğradı. Sultan Muhammed'in ölümü yaklaştığı zaman, Melikşah oğlu Muhammed oğlu Süleymanşah ordusuyla Hemedan kapısında beklerken, [Melikşah] birdenbire İsfahan'a yürüyüp şehri

ele geçirerek beş nevbet çaldırdı. Melik Süleyman'ı yakalamak üzereydi ki, kendisinin yazılmış kazası yetiştı ve H. 555 [1160] senesinde vefat etti. 32 sene yaşadı ve 4 ay padişahlık yaptı.

Muhammed oğlu Mahmud oğlu Sultan Muhammed

Melikşah tutuklandıktan sonra Emir Hasbek, Melikşah'ın kardeşi olan Mahmud oğlu Muhammed'i getirip tahta oturtması için büyük emirlerden biri olan Cemaledin Kaymaz [Kıymaz]'ı gönderdi. Bu Kaymaz'ın Hasbek ile arası kötü idi. Yolda gelirken Sultan Muhammed'e "Hasbek seni bir bahane ile getirip yakalayarak kardeşin gibi tutuklamak istiyor" dedi. Böylece Sultan Muhammed'in ilk yaptığı iş Hasbek'i yakalayıp öldürmek oldu. Evinden o kadar hazine, altın ve mücevher çıkardılar ki, sayısını Allah bilir. Etraf ve diğer vilayetlerdekilere hariç evinin ahırında bulundurduğu atların sayısının bin 4 yüz kadar olduğunu söylerler. Sultan Muhammed, Hasbek'i öldürdüğünden sonra, güçlü bir düşman olan amcası Melikşah oğlu Muhammed oğlu Sultan Süleyman onun üzerine yürüdü. Sayıya gelmeyecek kadar askeri etrafında toplayıp Hemedan'ın kapısında kondu. Sultan Muhammed'in hiç askeri yoktu. Bütün herkes Süleymanşah'ın padişahlığına ümitli idi. Sultan Muhammed kaçmaya karar vermişti. Allah'ın yardımıyla birisi Süleymanşah'ın yanına giderek "bu emirler sana yardım etmekten pişman olup, seni yakalayarak Sultan Muhammed'e vermek istiyorlar" dedi. Süleymanşah bahtı yardımcı olmadığından içten bir korkuya kapılıp gece yarısı hazineden birçok para alarak Horasan'a yöneldi. Ertesi gün askerler Sultan'ı görmediklerinden çaresizlikten her biri bir tarafa ve vilayete yüz tuttular. Allah'ın yardımıyla çabası ve eziyetsiz bir şekilde ordunun hepsi dağıldı ve ülke onun eline geçti. Süleymanşah bir süre Horasan'da kaldı. Sonra tekrar İsfahan'ın kapısına gelip İsfahan'ı ele geçirmek istedi. İsfahan valisi içeri onu almadı. Bunun üzerine Bağdat'a gitti. Halife el-Muktefi ona yardım etti ve saltanatı ona verdi. O daha sonra Azerbaycan'a gidip Atabek İl-deniz'e sığındı. Atabek ona yardım etmeye mecbur oldu. Bir ordu düzenlediler. Sultan Muhammed kalabalık bir orduyla Hemedan'a gitti. Aras'ın yanında savaştılar. Süleymanşah'ın ordusu hezimete uğradı ve İl-deniz, Sultan'ın yanına gelerek geçmiş için özür diledi. Sultan onu affedip Halife'nin Süleymanşah'a yardımının intikamını almak için o kış Bağdat'a yöneldi. Gidip Bağdat'ı dört taraftan kuşattı. Bir süre çetin savaşlar oldu. Öyle ki, Bağdat ahalisi zor duruma düştü. Süleymanşah, Azerbaycan'dan

kaçıp Musul'a gitmişti. Oradan bir ordu düzenleyip Halife'ye yardım etmek için gemilere doldurarak Bağdat'a gönderdi. O ordu gelince savaştılar. Birdenbire, Sultan Melikşah'ın Atabek İl-deniz ile birlikte Hemedan kapısına geldikleri haberi yetişti. Sultan Muhammed bütün hazine, asker, elbise ve yüklerini orada bırakıp iki-üç yakın adamıyla birlikte Hemedan'a geldi. İki-üç gün sonra ordusu yenilip kaçarak geri döndü. Askerleri geldikten sonra ardı ardına Melikşah'la savaştı ve onu hezimete uğrattı. Atabek İl-deniz geri dönüp tekrar Azerbaycan'a gitti. Bu olaylardan sonra Sultan Muhammed, Kirman Sultanı'nın kızını istedi ve onu görkemli bir şekilde Hemedan'a getirdiler. Sultan bu sırada hastaydı. 5 ay sonra sene 554'te [1159/1160] vefat edene kadar o kıza el sürmedi. 7 sene padişahlık yapıp 32 sene yaşadı.

Melikşah oğlu Muhammed oğlu Sultan Süleymanşah

Mahmud oğlu Sultan Muhammed vefat ettikten sonra huzurdaki emirler danışıp Süleymanşah'ı tahta oturtmak üzere bütün emirler ve ileri gelenlerle, özellikle –büyük bir devlet adamı olan- Atabek Muvaffak Girdbâzû ile birlikte onu Musul'dan getirip tahta oturtmak üzere anlaştılar. O şarap sever biri idi. Öyle ki, sürekli şarap içmekten halktan uzak kaldı. Emirler onu tahta oturtmaktan pişman oldular ve Tebriz'e adam gönderip Sultan Tuğrul'un Arslan adındaki oğlunu getirmek konusunda anlaştılar. Muvaffak Girdbâzû Rey'de kalıyordu. Ona haber gönderdiler. O, “ben bu Sultan'ı tahta oturtmuşum ve onu bu şekilde bırakmak doğru değildir. Zira eğer o Horasan'a giderse benim başıma dert açar” diye cevap yazdı. Böylece Atabek İl-deniz ve Sultan Arslan yetişene kadar onu alıkoydular. Bunlar geldikten sonra onu Hemedan'ın kalesinde hapiste tutular. 12 Rebiulevvel 556 [11 Mart 1161] senesinde vefat etti. Onu kardeşi Mesud'un mezarının yanında gömdüler. 6 ay padişahlık yapıp 45 sene yaşadı.

Muhammed oğlu Tuğrul oğlu Sultan Arslan Şah

Sultan Arslan, hoş ahlaklı ve iyi huylu bir padişahı. Onun en büyük iyi huyu el açıklılığı idi. Hiç bir zaman hiç bir dilenci isteğine ulaşmaksızın onun kapısından geri dönmezdi. Gelir, harç, kontrol ve idare işinde gafil olmazdı. Bütün günleri neşe ve eğlenceyle dolu olsa da, onun meclis ve mahfillerinde oyun ve boş şeyler olmazdı. Babası Sultan Tuğrul vefat ettiğinde o küçük bir

çocuktı. Aynı şekilde Melikşah oğlu Muhammed oğlu Selçuk'un Melikşah isimli oğlu da çocuktı. Mesud bunları kendi yanına tutup eğitiyordu. Sultan Mesud, Atabek Buzâbe'yi defetmek için Bağdat'tan Hemedan'a geldiğinde, bunların her ikisini de Tikrit Kalesi'ne, Bağdat şahnesi Hacı Bilal'in yanına bıraktı. Bir süre Tikrit'te kaldılar. Mesud vefat edip Mahmud oğlu Sultan Muhammed tahta geçtikten sonra Halife el-Muktefi ile savaştı. Halife ile savaşmaları için Alpkuş ile Hacı Bilal'ı gönderdi. Bunlar henüz oraya varmadan Acem [Irak-ı Acem?] halkı Sultan Arslan'ı dışarı çıkarmış, Halife ile savaşmış ve Acem ordusu hezimete uğramıştı. Arslan kaçtı, ancak Irak'a gelememi. Zira Sultan Muhammed Irak'ta tahtta idi. Azerbaycan'da Atabek İldeniz'in yanına gitti. Atabek İldeniz Selçuklu hanedanının en büyük atabeklerinden idi. Onun mürebbsi [eğitmen] oldu. Sultan Muhammed öldükten sonra emirler Süleymanşah'ı tahta oturtma konusunda birbirlerine danıştılar. Ancak Atabek'in planlarını engelleyemediler. Arslan'ın Süleymanşah'ın veliahdı olmasına ve ondan sonra onun sultan olmasına karar verdiler. Süleymanşah tutuklandıktan sonra Atabek İl-deniz Sultan Arslan'ı yanına alıp Irak'a gelerek tahta oturttu. O padişahlık konusunda çok kabiliyetli idi. Padişahlığının ilk zamanlarında Azerbaycan yolu ile Türkistan'a ordu götürüp Abhaz'ı ele geçirecek buradan köle getirdi. Atabek İl-deniz ona çok yardım ediyordu. Türkistan'dan geri geldikten sonra onunla Muhammed arasında anlaşmazlık ortaya çıktı. Pehlivan İnanç ve Rey emirlerinden olan bir grup Muhammed'in eğiticisi idiler. Birkaç defa savaştılar. Atabek İldeniz onları yenene kadar direndi. Sultan Muhammed defedildikten sonra Sultan Arslan lanetli mülhidleri [İsmâîlîleri] defedip ortadan kaldırmaya başladı. Arslan bu anlatılan fetihler ve işler ile uğraştığı bir zamanda mülhidler Kazvin taraflarında üç sağlam kale inşa etmişlerdi. Sultan Arslan oraya asker götürüp kalelerini yıktırdı. Melikşah oğlu Sultan Muhammed'in ele geçirmek için bir süre çaba gösterdiği, ancak ele geçiremediği sağlam bir kaleleri vardı. Sultan Arslan direndi ve orayı ele geçirdi. Oraya "Kale-i Arslan Güşay" ismini verdiler. Bu fetihlerden sonra Rey'in durumu perişandı. Buranın emiri Atabek İnanç idi. Arslan çok çaba sarf etti ve en sonunda onu uzak görüşlülüğüyle ele geçirdi. Öldürdü ve böylece Rey memleketi de sakinleşti. Ülke Arslan'ın eline geçti. Günlerini hoş geçiriyordu. Bazen Hemedan, bazen İsfahan ve bazen de Azerbaycan'a geliyordu. Padişahlığının on beşinci senesinde Abhaz bölgesi yeniden ayaklandı. Sultan, Atabek İl-deniz ve kalabalık bir orduyla ona doğru yöneldi. Kendisi Nahçıvan'da hastalandıysa da, askerlerini Abhaz'a gönderdi. Askerler gidip savaştılar. Abhaz hezimete uğradı

ve askerler geri döndüler. Sultan'ın hastalığı şiddetlendi. Elli gün Nahçıvan'da kaldı ve Ermeni Meliki'ne hil'at giydirdi. Bu esnada Hemedan'dan annesinin vefat haberi geldi. Atabek İl-deniz de aynı sene Nahçıvan'da vefat etti. Sultan hasta bir şekilde Hemedan'a geldi ve Seyyid Alâuddevle'nin kız kardeşini istedi. Bir hafta onun evinde kaldı ve sonra 571 senesinin Cümaziyelevvel ayında [Kasım/Aralık 1175] vefat etti. 15 sene padişahlık yapıp 43 sene yaşadı.

Selçuklu Padişahlarının Sonu: Arslan Oğlu Sultan Tuğrul

Sultan Arslan vefat ettikten sonra ülke savaşız ve düşmansız oğlu Arslan oğlu Tuğrul'un eline geçti. Tuğrul süslenmiş sofranın başında oturdu. Azerbaycan'da bulunup çok zengin ve büyük birisi olan İl-deniz oğlu Muhammed onun eğiticisi oldu. Fars, Irak ve Azerbaycan memleketleri onun eline geçti. Daha önce anlatmış olduğumuz üzere, Sultan Arslan'ın öldürdüğü İnanç'ın oğlu babasının öcünü almak için Sultan Tuğrul'a muhalefet etmeye başladı. O, Rey memleketinin valisi idi. Öte yandan, bu sırada Harezmsahlı Sultan Tekiş, Harezm, Horasan ve Mâverâunnehir memleketlerini ele geçirmiş idi. İnanç oğlu Kutluğ, Tekiş hazretlerine sığındı. Tekiş bu münasebetle Harezm'den Rey'e gelip Kutluğ ve Sultan Tuğrul'un emirleri arasında barış yaptırdı. Irak'ta bir şahne bırakarak geri döndü. Tekiş gittikten sonra Sultan Tuğrul, Harezmsah ve Kutluğ'un rezillerinin hakimiyetine dayanamayıp antlaşmayı bozarak Kutluğ'a saldırdı. Rey ve Cibâl'ı ele geçirdi. Kutluğ Tekiş'i durumdan haberdar etti ve Tekiş tekrar Irak'a gelip savaştı. Selçuklu meliklerinin kâsesi dolduğu ve Sultan Tuğrul'un ömrü sona geldiği için savaş gününde ağır gürzünü omzuna atıp savaş saflarında gezerek Şehname'den bu beyitleri okuyordu:

Beyitler

*O kalabalık ordudan toz kalktığında
Bizim cesur adamlarımızın yüzü sarardı
Ben bir anlığına o gürzü elime aldım
Askerleri oldukları yerde bıraktım
Eyerin üstünden öyle bir bağırdım ki
Harekette olan yer, gök gibi oldu*

Selçuklular / Şebankâreî

Baht ve şans yardımcısı olmadığı için hezimete uğradı. Geri dönmeyip çaba sarf ediyordu. Birdenbire atı sürçtü ve Kutluğ İnanç ona yetişti. Kendisini [İnanç kendisini tanımasın diye] tanınmaz yaptı. Tuğrul, onun Kutluğ olduğunu anladı. Miğferini başından çıkardı ve “Ben Tuğrul’um” dedi. Kutluğ “İstedığımız de sensin” diyerek gürzle başına bir darbe vurup onu öldürdü. Daha sonra kafasını alıp Tekiş’in yanına götürdü. Tekiş, Tuğrul’un kafasını Bağdat’a, Halife’nin yanına gönderdi. Tuğrul, Halife’ye bir çok sıkıntı vermişti. Onun ölümü 590 senesinde [1193/1194] idi. Padişahlığının süresi 19 seneydi. Ölümü ile Selçuklu sultanlarının Irak’taki devri sona erdi Horasan sultanlarının Sencer ile bittiği gibi. Allah en iyisini bilir.